

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82'0:81'42

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-5-114-119

Боговін О. В.,

кандидат філологічних наук, докторант,
Бердянський державний педагогічний університет
olgabogovun@gmail.com

КУЛЬТУРНИЙ КОД ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Анотація

У статті проаналізовано праці з філософії та культурології, присвячені параметрам характеристики поняття “код”. Встановлено, що найбільш поширеним і науково перспективним став семіотичний підхід у визначенні термінологічних обрисів означеного поняття. У літературознавчих студіях поняття “коду” як функціонального елементу методології дослідження використовується досить часто, переважно без теоретичного обґрунтування термінологічного апарату. Відсутність усталеного визначення коду, його характеристик та типології подекуди призводить до термінологічного колапсу, коли “код” виступає в ролі “порожнього означуваного”.

Ключові слова: культурний код, літературознавчий дискурс, семіотика, культурологія, менталітет, методологія наукових досліджень.

Summary

The cultural code as a functional element of modern literary discourse has been considered in the article. There have been analyzed works in philosophy and culturology.

Key words: cultural code, literary discourse, semiotics, culturology, mentality, methodology of scientific research.

Поняття “код” в останні роки набирає обрисів кросдисциплінарного терміну гуманітаристики. Зародившись у сфері технічних наук, передусім математичної логіки та кібернетики, “код” повсюдно застосовується як функціональний елемент різногалузевих методологій лінгвістики, літературознавства, культурології, естетики, мистецтвознавства, психології, філософії, політології, – з цієї точки зору така ситуація видається закономірним результатом тенденції до зближення дисциплін гуманітарного (і не тільки) профілю і виникнення на їх стику нових векторів наукових досліджень, зокрема культурна антропологія, соціальна психологія, культурософія, семіотика, лінгвокультурологія та ін.

Сучасний науковий дискурс буквально перенасичений різноманітними кодами. Водночас у це поняття часто вкладається далеко не тотожний смисл, що обумовлено передусім широтою його застосування, а відтак набуття обрисів загальноновживаного терміну. Має

рацію А. Буєвич, пишучи: “Вивчення специфіки семіотичних досліджень переконує в тому, що саме інструментальне використання категорії коду надає “семіотичний” статус будь-якій гуманітарній науці” [1, 90]. Саме у працях структурно-семіотичного напрямку ХХ ст. Р. Барта, К. Леві-Стросса, Р. Якобсона, У. Еко, Ю. Лотмана поняття “код” входить до термінологічного апарату методологій гуманітарних досліджень. Сьогодні свій погляд на поняття “код” та специфіку його функціонування активно формують культурологи. Відповідно, у фокусі цих досліджень перебуває саме “культурний код”, запропонований У. Еко [22]. Так, Г. Зубко, реконструюючи культурний код народностей Західної Африки, визначає його як висхідну знакову структуру, свого роду матрицю, яка містить в не проявленому стані всі компоненти культурної парадигми народу і його поведінки [6]. Інший підхід пропонує Н. Букіна: у її працях культурний код постає елементом психіки людини, сукупністю інформаційних маркерів, які дозволяють адекватно сприймати та реагувати на просторово-часові події культури [2; 3]. Код тлумачиться М. Ситовою як форма зберігання інформації про знаки і символи культури [19]. В. Красних визначає код як “сітку”, “[...] яку культура “накидає” на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює його. Коди культури співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини. Власне кажучи, коди культури ці уявлення і “кодують” [10, 97]. В. Мітіна вважає, що код простежується найперше в таких нематеріальних складових культурного простору, як менталітет, самопізнання та самоідентифікація [16]. Загалом, думки більшості дослідників-культурологів збігаються у визначенні культурного коду як певного ментального утворення (В. Михайлин [17], В. Картавцев [7], Л. Мельнікова [12]), або й взагалі в ототожненні коду з менталітетом (О. Кафанова [8], Н. Худолей [20]). Натомість Н. Меркулова застерігає від такого ототожнення, оскільки за її визначенням, менталітет – це “[...] сукупності стереотипів сприйняття і оцінки явищ дійсності, систем цінностей, моделей поведінки людей певної соціальної спільноти. Даний феномен характеризується історико-культурною детермінованістю; закріпленням в психіці людини на рівні свідомого і несвідомого; здатністю еволюціонувати під впливом історичних процесів, особливо політичних перетворень і збройних зіткнень” [14, 54], у цьому розрізі культурний код постає “[...] елементом ментальності конкретної людської спільноти” [15, 191], набором основних понять, настанов, цінностей та норм прочитання текстів культури [13, 82].

Семіотико-культурологічний підхід до використання коду як функціонального елементу методології дослідження виявляється найбільш плідним, на наш погляд, і в літературознавчих розвідках. Так, у праці “Микола Гоголь і колоніальний кітч” [4] Т. Гундорова поруч із постколоніальними студіями як магістральною методологією дослідження послуговується кодами як базовим елементом семіотики:

“Семіотичними кодами “малоросійського” колоніального стилю початку XIX століття можна вважати маскарadne переодягання – зміну ідентичності, що нагадує культурну, соціальну, мовну travestію (travestare – з латинського перелицьовувати, переодягати), а також гібридизацію ідентичності, оскільки бажання бути імперським “іншим” поєднане в колоніальному маскарadі з видозміною власного образу” [4], маючи на увазі саме культурологічне визначення коду.

Окремо варто зупинитися на монографії С. Кочерги “Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів” [9], у якій авторка чітко й послідовно декодує художні світи драматургії Лесі Українки, вибудовуючи культурософські моделі античної, язичницької, християнської, середньовічної генези, на основі гендерного коду, “переплетіння” кодів. Дослідниця, спираючись на працю У. Еко “Відсутня структура” (1968), у якій італійський семіотик серед іншого виокремлює культурні коди як системи поведінки та цінностей: етикет, системи моделювання світу, моделі соціальної поведінки, типологія культур [22], стверджує: “Повноцінна інтерпретація художнього тексту можлива лише за умови розуміння реципієнтом культурного коду, який багато в чому визначається “національним образом світу” автора та його відображенням культурного середовища, реалій певної лакуни. [...] Культурний код і його адекватне сприйняття – передумова комунікації в рамках художнього тексту. Власне, весь текст певною мірою можна визнати кодом, але разом з тим у ньому можливі цілі потоки кодів, які вступають (або не вступають) між собою в діалог, звучать на повен голос, або існують лише відлунням, функціонуючи у вигляді обірваного коду, колишнього чи призабутого” [9]. С. Кочерга залучила до літературознавчого аналізу методологію семіотики культури, відповідно, творчо переосмисливши її та пристосувавши до завдань свого дослідження. Такий підхід, як засвідчує монографія авторки, виявився надзвичайно продуктивним, оскільки дозволив почасти заповнити прогалину щодо “вписаності” творчості Лесі Українки та ширше української літератури періоду *fin de siecle* в європейський культурний простір, яка виникла внаслідок табування цієї теми в радянському літературознавстві.

І. Папуша у праці “Наративні моделі українського реалізму” [18] зазначає, що “навіть акціональний код її поведінки під час відповіді відсилає читача до дій, характерних для кокетки чи проститутки (очі, уста)” [18, 176]. Поняття “акціональні коди” використовується у фольклористиці та етнолінгвістиці на позначення специфічних дій під час виконання певного обряду. П. Донець, типологізуючи культурний код, поруч із предметним, абстрактним та подієвим, виділяє акціональний у значенні не лише ритуальних дій, а й інших видів “демонстративної” поведінки [5]. У статті І. Папуші йдеться про міміку і жести героїні П. Мирного з роману “Повія” Христі під час розмови з подругою, яка в

цьому контексті може бути визначена як “демонстративна”, специфічна для жінок із певним “статусом”.

Відсутність усталеного визначення “коду”, алгоритму його застосування призводить подеколи до “змішання” понять, коли в рамках конкретної методології дослідження використовується термінологічний апарат іншої. Так, наприклад, Т. Шевчук виносить поняття “код” у заголовок своєї статті, аналізуючи музичну топіку в поезіях Г. Сковороди “[...] в контексті актуальних проблем інтермедіальної поетики” [21, 24]. У тексті статті про власне коди чи специфіку декодування не йдеться.

Таким чином, залучення аналітичних можливостей кількох різнорідних методологій гуманітарних наук, їх своєрідний “сплав” виявляється потенційно перспективним, коли мова йде про побудову цілісної дослідницької концепції. Натомість, побіжне залучення окремих елементів аналітичного апарату однієї галузі знань іншою, коли “злиття” не відбувається, призводить до прямо протилежних наслідків: теоретичне підґрунтя ніби “розпадається” на окремі частини в результаті “відштовхування” методологічно неоднорідних елементів базису дослідження. Відтак, про повноцінне осягнення літературного твору з обраного ракурсу вже не йдеться. У цьому плані слушним є зауваження К. Кудрика, який застерігає від надуживання виробленням новітніх міждисциплінарних методологій сучасними літературознавцями: “Навіть побіжний погляд на ситуацію, в якій опинилися гуманітарні сфери пізнання, дозволяє зробити висновок про тотальну її дегуманізацію. Процеси нівелювання й девальвації охопили глибинні ментальні шари наукової свідомості. [...] На нашу думку, криза полягає, насамперед, у тому, що в конгломераті новітніх теорій і методів розчиняються й зникають об’єкт дослідження і його магістральна мета, відтак, глибина наукова, а розгортання вшир створює ситуацію “без берегів”, у якій украй необхідно шукати аксіологічні орієнтири. Оскільки йдеться про гуманітарну сферу естетичної спрямованості, ці орієнтири мають бути не лише генетично пов’язаними з “природою літератури”, а й духовно й естетично цінними для культури” [11].

Ця проблема не нова і властива не лише українському літературознавству. Свого часу У. Еко писав: “Фурмулювання нових метакодів на рівні “emik” без матеріалу “etic”, який виправдовує це заняття, – це всього лише вправа з абстрактної комбінаторної логіки, яка виробляє інструментарій для пояснення реальності, але не обов’язково її пояснює” [22, 15]. У цьому плані використання поняття “код” в окремих сучасних українських літературознавчих дослідженнях подеколи виконує роль своєрідної арабески на полях рукопису, функціонуючи на рівні “порожнього означуваного”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буевич А. А. Код: понятие и его варианты в гуманитарных дисциплинах / А. А. Буевич // Вестник Мазырсага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. Філалагічныя навукі. – Номер 2(43). – 2014. – С. 90–95.
2. Букина Н. В. К вопросу методологии исследования культурных кодов / Н. В. Букина // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 2(47). – С. 232–237.
3. Букина Н. В. Культурные коды как элемент пространства культуры / Н. В. Букина // Вестник Читинского государственного университета. – 2008. – № 14. – С. 69–73.
4. Гундорова Т. Микола Гоголь і колоніальний кітч [Електронний ресурс] / Т. Гундорова. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27863/04-Gundorova.pdf?Sequence=1> (дата звернення 19.03.2018).
5. Донец П. Н. К типологии культурных кодов / П. Н. Донец // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов”. – 2012. – Вип. 69. – С. 6–9.
6. Зубко Г. В. Проблемы реконструкции культурного кода фульбе (Западная Африка) : дис. ... докт. культурологии : 24.00.01 / Галина Васильевна Зубко. – М., 2004. – 412 с.
7. Картавец В. В. Философема как элемент культурного кода / В. В. Картавец // Вестник МГОУ. Серия Философские науки. – 2011. – № 3. – С. 81–86.
8. Кафанова О. Б. Национально-культурные коды: дефиниции и границы [Електронний ресурс] / О. Б. Кафанова // Pandia.org – Энциклопедия знаний. – URL : <http://pandia.org/text/78/277/89276.php> (дата звернення: 23.02.2018).
9. Кочерга С. Культурософія Лесі Українки. Семіотичний аналіз текстів : монографія / С. Кочерга. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2010. – 656 с.
10. Красных В. В. “Свій” среди “чужих”: миф или реальность? : [монографія] / В. В. Красных. – Москва : Гнозис, 2003. – 375 с.
11. Кудрик К. О. Література як вид мистецтва в аспекті порівняльного літературознавства [Електронний ресурс] / К. О. Кудрик. – URL : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/27.pdf> (дата звернення 19.03.2018).
12. Мельникова Л. А. Татуировка как форма репрезентации социокультурных кодов визуальности (на материалах исследования молодежных субкультур города Владивостока) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. культурологии : спец. 24.00.01 – теория и история культуры / Л. А. Мельникова. – Комсомольск-на-Амуре, 2013. – 20 с.
13. Меркулова Н. Г. Генезис, дефиниция и типологические характеристики понятия “культурный код” в гуманитарном дискурсе / Н. Г. Меркулова // Обсерватория культуры. – 2015. – № 6. – С. 80–84.
14. Меркулова Н. Г. Живопись России XVII – XIX веков как источник исследования ментальных структур : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01 [Електронний ресурс] / Наталья Геннадьевна Меркулова. – Саранск, 2008. – 143 с. – URL : <http://www.dissercat.com/content/zhipopis-rossii-xviii-xix-vekov-kak-istochnik-issledovaniya-mentalnykh-struktur> (дата звернення: 23.03.2018).
15. Меркулова Н. Г. Менталитет – культурный код – язык культуры: к вопросу о корреляции понятий / Н. Г. Меркулова // Регионология. – 2015. – № 2. – С. 188–196.
16. Митина В. В. Структура культурного кода женского традиционного костюма мордвы / В. В. Митина // Регионология. – 2010. – № 3. – С. 289–297.
17. Михайлин В. Ю. Мужские пространственно-ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции : автореф. дисс. на соискание уч. степени докт.

филос. наук : спец. 24.00.01 “Теория и история культуры” / В. Ю. Михайлин. – Саратов, 2006. – 30 с.

18. Папуша І. Наративні моделі українського реалізму / І. Папуша // Біблія і культура. Збірник наукових статей. – Вип. 7. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 170–177.

19. Ситова М. С. Комическое как код культуры (на материале мультикультурного общества современной Германии) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. культурологи : спец. 24.00.01 “Теория и история культуры” / М. С. Ситова. – Ярославль, 2013. – 22 с.

20. Худолей Н. В. Художественный текст как транслятор культурного кода нации [Электронный ресурс] / Н. В. Худолей. – URL : <http://www.kgau.ru/new/all/konferenc/konferenc/2013/g25.pdf> (дата звернення: 23.02.2018).

21. Шевчук Т. Музичний код творчості Григорія Сковороди / Т. Шевчук // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 24–35.

22. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко ; пер. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. – Санкт-Петербург : Симпозиум, 2006. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 14 березня 2018 року